

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ СУТНОСТІ ТА ФУНКЦІЙ ПОДАТКІВ

Розглянуто теоретичні засади оподаткування у розрізі основних наукових шкіл. Акцентовано увагу на відмінностях концептуальних підходів до трактування сутності податків. Досліджено дискусійні питання функцій податків.

Податки є найдавнішою формою виразу фінансових відносин, головним джерелом наповнення державної скарбниці, вагомим інструментом регулювання економічних процесів, дієвим важелем перерозподілу фінансових ресурсів між різними соціальними верствами населення, державним, підприємницьким та приватним секторами. За допомогою податків держава може проводити певну економічну, науково-технічну, екологічну та соціальну політику.

Податки – обов’язковий елемент фінансово-економічної системи держави, без якого неможливе її відлагоджене функціонування. Зокрема, цей факт підтверджує приклад Франції, де у XVII ст. під час революції було ліквідовано систему оподаткування. Як наслідок таких нераціональних дій – неспроможність держави виконувати свої повноваження через гострий дефіцит фінансових ресурсів і, врешті решт, реставрація податків. З іншого боку, емпіричний досвід свідчить, що надмірний податковий тиск теж є негативним явищем, яке погіршує добробут населення, загострює соціальні конфлікти, підриває фінансову міць держави. Відомий шведський економіст, лауреат Нобелівської премії (1974) Гуннар Мюрдаль зазначав: “Оподаткування – найбільш гнучкий і ефективний, але й небезпечний інструмент соціальних реформ. Тут необхідно чітко знати, що робиш, щоб результати далеко не розійшлися з намірами” [1: 188].

Для того, щоб податки були ефективним знаряддям реалізації державної політики у сфері економіки і соціального розвитку, необхідно застосовувати науково обґрунтований підхід до побудови податкової системи. Підґрунтям податкових систем економічно розвинутих країн виступає податкова теорія, створена видатними вченими-економістами протягом століть. Основоположниками теорії податків є великі мислителі, творці фінансової думки: Адам Сміт, Давид Рікардо, Франческо Нітті, Адольф Вагнер, Еміль Сакс, Кнут Вікселль, Ерік Ліндаль, Джон Мейнард Кейнс, Джозеф Шумпетер, Артур Пігу, Поль Самуельсон, Джеймс Б'юкенен та багато інших. Серед сучасних вітчизняних дослідників податкової проблематики слід відмітити В. Л. Андрущенко, О. Д. Василика, В. П. Вишневського, І. І. Д'яконову, А. І. Крисоватого, Ц. Г. Огня, В. М. Опаріна, В. М. Суторміну, В. М. Федосова.

Загальноприйнято вважати, що представник англійської класичної політекономії А. Сміт (1723 – 1790) у своїй науковій праці “Дослідження про природу і причини багатства народів” заклав фундаментальні основи податкової теорії. Він розглядав податки як плату за послуги держави, пов’язані з витратами на оборону та підтримання порядку. Наголошував, що кожен податок в кінцевому рахунку сплачується з трьох видів доходу: ренти, прибутку і заробітної плати [2: 588].

Вчення Сміта розвинув його співвітчизник Д. Рікардо (1772 – 1823). Він вважав, що “податки становлять ту частину продукту землі і праці країни, яка надходить у розпорядження уряду; вони завжди сплачуються або з капіталу, або з доходу країни” [3: 129]. Податки, за Д. Рікардо, – велике зло, яке полягає не стільки в тому, що вони справляються з тих чи інших об’єктів, скільки в їхній негативній дії в цілому. Він відмічав, що всі податки ведуть до зменшення нагромадження, але особливо критикував непрямі податки як такі, що скорочують споживання, збільшують витрати виробництва, зменшують прибуток. Як і А. Сміт, Д. Рікардо вбачав вірну політику уряду в уникненні оподаткування капіталу, заохоченні нагромадження та розширення виробництва.

На противагу А. Сміту та Д. Рікардо, А. Вагнер теоретично обґрунтував необхідність оподаткування капіталу, що сьогодні широко застосовується у фіскальній практиці. Він вважав, що “податки – це примусові платежі окремих господарств, які використовуються частково для покриття державних видатків, а частково для перерозподілу національного доходу” [4: 238]. Важливою у дослідженні Вагнера є постановка питання про справедливість розподілу податкового тягаря між різними верствами платників. Виходячи із соціально-політичної точки зору, він вказував на доцільність застосування прогресивного оподаткування.

Певний внесок у розвиток теорії податків зробив представник австрійської школи Е. Сакс (1845 – 1927). Він обґрунтував економічну сутність податку на основі концепції обміну: “Держава задовольняє певні потреби особи, а остання, в свою чергу, за це сплачує певну суму” [4: 242]. Тобто, Е. Сакс започаткував теоретизацію податків як елементу фіскального обміну за схемою “податки – забезпечувані державою блага”. Ця ідея присутня в західній фінансовій науці донині.

Відомий шведський економіст К. Вікселль (1851 – 1926) у своїй праці “Новий принцип справедливого оподаткування” у поєднанні із теорією добробуту застосовував концепцію граничної корисності та суб’єктивної вартості до суспільних послуг і податків індивідуальних осіб на ці послуги [5: 72]. Ним було вперше прослідковано зв’язок між принципами побудови системи оподаткування та формою податкового управління, зокрема процесом парламентського затвердження податків. К. Вікселль вказував на політичний характер розподілу податкового тягаря, у зв’язку з чим всі податкові питання зазвичай вирішуються не на користь основної маси населення.

Дослідження Вікселля продовжив його учень Е. Ліндаль (1891 – 1960). Він розглядав податки як плату за надані державою послуги. При цьому Ліндаль умовно поділив суспільство на дві групи: відносно забезпечені платники податків і відносно бідні, вважаючи, що особи однієї групи сплачують однакову ціну за державні послуги. Він вказував, що “ціна на

колективні, тобто суспільні, послуги має значну тенденцію до граничної корисності для кожної зацікавленої групи населення” [6: 173]. Оскільки різні групи мають відмінний майновий достаток і споживчі інтереси, то й гранична корисність благ для них буде різною, а відповідно і ціна. В процесі дослідження Е. Ліндаль прийшов до висновку, що проблема визначення ціни суспільних послуг носить не тільки економічний, а й політичний характер.

Досліджуючи сутність податків, неможливо залишити поза увагою економічну доктрину видатного англійського вченого Дж. Кейнса (1883 –1946). Він обґрунтовував необхідність певного державного втручання в економіку, пояснюючи неспроможність ринку до саморегулювання недостатністю сукупного попиту. Кейнс стверджував, що “основний психологічний закон, в існуванні якого ми можемо бути цілком впевнені не тільки з апіорних міркувань, а й на основі детального вивчення минулого досвіду, полягає в тому, що люди схильні, як правило, збільшувати своє споживання із зростанням доходу, але не в тій же мірі, в якій зростає дохід” [7: 157]. Він вважав, що уникнути негативного ефекту в такій ситуації можна лише з допомогою державного регулювання, зокрема податкової політики. Дж. Кейнс розглядав податки як “вбудовані механізми гнучкості”, які можуть бути запобіжниками економічної нестабільності. Погляди Кейнса, розвинуті та доповнені його послідовниками, сформували нову течію економічної науки – кейнсіанство.

В середині ХХ ст. зароджується неокласична теорія, яка знову повертається до ідей саморегулювання ринкової економіки та необхідності обмеження державного втручання, протиставляючи кейнсіанській концепції “ефективного попиту” свою концепцію “пропонування ресурсів”. Серед представників цього напрямку – американські науковці А. Бернс, А. Лаффер, М. Фрідман, англійці А. Селдон, К. Джозеф, німецькі економісти Ф. Неймарк, Г. Шмольдерс та багато інших. Неокласики висунули вимогу скорочення державних видатків, зниження загального рівня податків.

Так, А. Селдон вказує на відносну неефективність урядового виробництва, вважаючи, що для народу буде краще, якщо він врешті-решт

зрозуміє, що вартість допомоги таким шляхом підвищується, збільшується бюрократичний апарат, обмежуються можливості, оскільки через податки втрачаються переваги конкуренції.

Справжньої популярності набула проста, але переконлива ідея американського економіста Артура Лаффера. Він обґрунтовує оптимальний рівень оподаткування на основі функціональної залежності надходжень до бюджету від величини податкових ставок, котра отримала назву кривої Лаффера. Крива Лаффера свідчить, що доходи бюджету зростають із збільшенням податкової ставки лише до певного рівня. Існує оптимальна норма оподаткування, при якій надходження до бюджету є максимальними. Подальше підвищення ставки податку призводить до зменшення бюджетних доходів внаслідок скорочення бази оподаткування.

Усвідомлення суті податків пройшло в науці складний шлях. Сьогодні більшість економістів погоджуються із твердженням, що податки – це обов’язкові платежі, котрі стягуються державою як плата за неподільні суспільні послуги. Іншими словами, податки – своєрідна ціна за суспільні блага і державні послуги. Таке визначення базується на теорії фіскального обміну, найвизначнішим творцем якої є лауреат Нобелівської премії (1986) Джеймс Б’юкенен. Він зазначає, що будь-який податок на дохід сприймається платниками як надмірний тягар і послаблює їх зусилля, спрямовані на отримання прибутку. Більш того, отримувачі грошових трансфертів також втрачають стимул до праці, особливо якщо право на їх отримання зменшується з появою заробітної плати. Тому, на думку Б’юкенена, “необхідно розумно обмежити застосування трансфертів, а відповідно і податків, за допомогою конституційно закріплених норм та відновлення етики суспільно-корисної діяльності” [8: 51].

У своїх численних працях Б’юкенен вказує на добровільний і свідомий обмін податків на суспільні блага, що реалізується за допомогою демократичного механізму декларування рішень. Навпаки, Поль Самуельсон та Річард Масгрейв зазначають, що податки носять примусовий характер, і

безпосереднього зв'язку між сумою, сплаченою у бюджет, та вартістю одержаних послуг немає. І Дж. Б'юкенен, і його опоненти мають рацію, що пояснюється дуалізмом соціально-економічної природи податків.

Дослідження суті податків було б неповним без з'ясування їх функцій. Так, сучасний український економіст В. М. Федосов вказує, що “функції тієї чи іншої економічної категорії – це виявлення її сутності в дії, тобто вираз суспільного призначення даної економічної категорії” [9: 71].

Практично всі вчені сходяться на тому, що податки виконують фіскальну функцію, оскільки вони є основним джерелом наповнення бюджету. Щодо інших функцій в економічній літературі ведеться постійна полеміка. Зокрема, Ф. Нітті, окрім фіскальної, виділяв ще економічну функцію [10: 243]; американський вчений Річард Масгрейв – перерозподільчу (дистрибутивну) та стабілізуючу [11]; В. М. Федосов – контролюючу [9]; сучасний російський фінансист В. М. Родіонова – економічну та соціальну [12: 36]; професор О. Д. Василик – регулюючу та стимулюючу [13: 206]; А. І. Крисоватий – розподільчо-регулюючу [14: 21]; а Ц. Г. Огонь – регулюючу, стимулюючу і контрольну.

Ми вважаємо, що податкам притаманні фіскальна та регулююча функції. Фіскальна функція полягає в тому, що податки є основним інструментом мобілізації фінансових ресурсів до бюджетів та державних цільових фондів. Фіскальну функцію податків можна розглядати у складі розподільчої функції фінансів, оскільки оподаткування є одним із методів централізації частини ВВП, що створює умови для його перерозподілу та використання на загальносуспільні потреби. Регулююча функція зумовлюється іманентною здатністю податків впливати певним чином на розвиток економіки і соціальну сферу. Функції податків є об'єктивним явищем, а їх використання державою при проведенні податкової політики – суб'єктивним процесом. В умілих, компетентних руках податки виступають інструментом стабілізації та економічного зростання, в протилежному випадку вони стають знаряддям руйнування економіки і зубожіння нації. Тому не слід виділяти стабілізуючу чи

стимулюючу функції, оскільки вони проявляються лише при проведенні відповідної державної політики і мають суб'єктивний характер. Держава може ефективно регулювати процеси виробництва та споживання в суспільстві, лише враховуючи регулюючу дію податків.

Моніторинг дивергенції теоретичних уявлень про сутність податків у рамках різних концептуальних підходів привело нас до висновку про дуалізм їх соціально-економічної природи. З одного боку, податки – це платежі, які добровільно та свідомо обмінюються платником на неподільні суспільні блага, що реалізується за допомогою демократичного механізму декларування рішень. З іншого боку, податки носять обов'язковий та нееквівалентний характер, що спричинено як об'єктивними причинами так і суб'єктивними передумовами. Зокрема, до останніх слід віднести неспроможність політичних сил в умовах представницької демократії ефективно управляти системою оподаткування. Тому доцільно розумно обмежити застосування податків за допомогою конституційно закріплених норм.

Дослідження теоретичних та методологічних засад оподаткування у контексті вивчення наукових постулатів основних фінансових шкіл допоможе приймати правильні та обґрунтовані рішення в процесі конструювання національної податкової системи, враховуючи домінанти податкової теорії, а також альтернативні підходи в обґрунтуванні тих чи інших питань стосовно оподаткування.

Література

1. Myrdal G. The Political Element in the Development of Economic Theory. – London: Routledge & Kegan Paul, 1965. – XVI, 248 p.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: Пер. с англ. – М.: Соцэргиз, 1962. – 684 с.
3. Рикардо Д. Сочинения. В 3-х т.: Пер. с англ. – М.: Госполитиздат, 1955. – Т.1: Начала политической экономии и налогового обложения. – 360 с.
4. Озеров И. Х. Основы финансовой науки. – М.: Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1917. –

363 с. 5. Wicksell K. A. A new Principle of Just Taxation // Classics in the Theory of Public Finance / Ed. by R. A. Musgrave @ A. T. Peacock. – N. Y.: St. Martin's Press, 1967. – XIX, 244 p. 6. Lindahl E. P. Just Taxation – A Positive Solution // Classics in the Theory of Public Finance / Ed. by R. A. Musgrave @ A. T. Peacock. N. Y.: St. Martin's Press, 1967. – XIX, 244 p. 7. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1978. – 494 с. 8. Бьюкенен Дж. Политическая экономия государства благосостояния // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. – № 5. – С. 46-52. 9. Федосов В. М. Современный капитализм и налоги. – К.: Вища школа, 1987. – 128 с. 10. Нитти Ф. Основные начала финансовой науки: Пер. с итал. – М.: Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1904. – XXXII, 623 с. 11. Musgrave R. A. The Theory of Public Finance. – New York etc.: Mc Grow - Hill Book Company, 1959. – XVII, 628 p. 12. Финансы. / Под ред. Родионовой В. М. – М.: Финансы и статистика, 1994. – 432 с. 13. Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник. – К.: НІОС. – 2000. – 416 с. 14. Крисоватий А. І. Оподаткування і ринок: умови та можливості поєднання. – Тернопіль: КАРП ЮКА, 2000. – 246 с.